

1897 Bryssel. Feministkongress

Att lägga kongresser i anslutning till stora utställningar hade i slutet av 1890-talet blivit vanligt. Av de 23 officiella kongresserna vid världsutställningen i Bryssel 1897 var två viktiga som arenor för diskussioner om kvinnor, arbete och lagstiftning.¹ Det gällde dels en internationell feministisk kongress, dels en internationell kongress om arbetarskydd. Manskongressen var öppet diskuterande för eller emot generell arbetarskyddslagstiftning. Där var ett skydd för kvinnor inte en huvudfråga även om det för de flesta var en självklarhet. Kvinnokongressen i Bryssel kom att inta en liberalt negativ inställning till allt arbetarskydd och fokuserade främst på hur dåligt arbetarskyddslagstiftning för kvinnor visat sig fungera.

I början av augusti hölls Congrès Féministe International de Bruxelles det vill säga Bryssels internationella feministiska kongress. Detta var den första *feministiska* kongress som accepterats som en officiell utställningskongress. Den tidigare *officiella* kvinnokongressen i Paris 1889 hade inte haft radikala feministiska anspråk. Ordet "feminist" hade blivit mer spritt, ut från franskan till andra länder, under slutet av 1890-talet, även om det ännu inte trängt in i den anglosaxiska världen. Generalsekreterare och organisatör för kvinnokongressen var den kända juristen Dr Marie Popelin, ordförande i den Belgiska ligan för kvinnors rättigheter (fr La Ligue belge du Droit des femmes).² Hon hade deltagit i flera av kvinnokongresserna i Paris.

Inbjudningar hade skickats till "alla feministiska grupper i Belgien och utomlands" och ett hundratal delegater mötte upp. Inte mer än hälften kom från Belgien vilket gjorde andelen från utlandet ovanligt

¹ Bryssels världsutställningen tillsammans med kolonialutställningen i Terveuren drog under sommarhalvåret 1897 nästan 8 miljoner besökare. Den var öppen under 182 dagar, 10 maj till 8 november. 22 nationer deltog. Sverige deltog med 9 personer. Schröder-Godehuve - Rasmussen 1992: 128ff.

² Den 4 till 7 augusti. Bruxelles Aug 1897; Ordet feminism användes f f g i England 1898 av Elizabeth Wolstenholme Elmy. Caine 1997: 143; I USA blev ordet feminism accepterat först på 1910-talet. Cott 1987:13.

stor. Kongressen sammanträdde i aulan på Palais des Académie, en statusfylld lokal. Kongressspråket var franska, vilket kan vara en av förklaringarna till att det belgiska intresset inte var landsomfattande. Det kan också förklara att de brittiska deltagarna var få.³

I jämförelse med kongressen i Berlin var det en liten kongress, som vände sig till en begränsad grupp kvinnor. Formuleringen "alla *feministiska* grupper" kan ha valts för att hålla vissa grupper borta. Socialister ansåg sig inte välkomna och deras skepsis konfirmerades när Popelin i sitt hälsningstal välkomnade representanter för alla tendenser inom kvinnorörelsen med undantag för dem som ansåg klasskampen nödvändig.⁴ Detta bör bedömas mot bakgrund av motsättningarna på tidigare Pariskongresser mellan unga manliga socialister och de feministiska socialisterna. Där hade unga manliga socialister försökt att störa i stället för att stödja de feminister som ville integrera socialismen med feminismen. Och utanför Frankrike var det inte lättare. 1896 i Berlin, vid en internationell kvinnokongress, hade starka spänningar kommit fram mellan borgerliga och socialistiska kvinnor och det spelade säkert också en roll för hur kongressen i Bryssel kom att arrangeras och vilka som ville vara där. Ändå fanns kvinnliga socialister närvarande, inte från Tyskland men väl från Frankrike, där några kvinnor ännu inte gett upp hoppet om en jämlik socialism som inkluderade feminismen.

Från Tyskland hade sådana kvinnor infunnit sig som tillhörde den borgerliga vänsterflygeln som ordnat Berlinkongressen, till exempel Minna Cauer och Lina Morgenstern. Från Frankrike kom socialistiska feminister, som Marya Chéliga-Loévy, Mme Vincent, Eugénie Potonié-Pierre och Maria Martin. Även franska icke-socialister deltog, som Mme Féresse-Deraismes -- Maria Deraismes syster -- samt Isobel Bogelot och

³ "... tous les groupes féministes du pays et de l'étranger", Bruxelles Aug 1897: Avant-propos; Bruxelles Aug 1897: 50; En rapport i den svenska kvinnoaktidskriften *Dagny* fastslog att "någon kvinnofråga knappast existerar i Belgien". Samma rapport anmärkte på att lokaltidningarna nästan inte alls intresserade sig för kongressen *Dagny* 1897: 230f; Vincent 1898: 2; Anm: Flamsktalande kände sig troligen uteslutna. UW.

⁴ Schapire 1897: 512 not.

Maria Pognon. Från England kom få av de kända kvinnoaktivisterna men däremot socialisten Dora Montefiore, som var en av hedersordförandena. Hilda Sachs, svensk journalist som bodde i Paris åren 1895-98 och skrev för *Dagens Nyheter*, hade deltagit i kongressens organisering. Från Tyskland kom även Hanna Bieber-Böhm, Anita Augspurg, Marie Stritt och Käthe Schirmacher. Kvinnor och män hade dessutom kommit från andra länder som Holland, Ryssland, Schweiz och Finland. Det sistnämnda landet, ännu en del av Ryssland, var representerat av "den kända finska författarinnan fil dokt fröken Maikki Friberg".⁵

Inga diskussioner fördes och inga resolutioner togs. Marie Popelin uppgav som anledning till beslutet att kongressen var strikt vetenskaplig. Hon ville inte att meningsskiljaktigheter bland kvinnor skulle framstå som mötets resultat. Mme Vincent från Frankrike och andra utländska delegerade hade protesterat mot detta men kunde inte ändra det beslut som tagits av organisatörerna.⁶ Kongressen i Berlin hade intagit en liknande inställning medan alla de parisiska kongresserna följt en öppet demokratisk linje med framröstade resolutioner. Vilken strategi en kongress valde var förknippat med hur oppositionell den ville framstå samt vad den politiska traditionen i respektive land inbjöd till. Resolutioner kunde föras vidare som krav till en regering, om kongressen hölls i ett land där krav var möjliga att framföra, som i Frankrike. I Tyskland var förhållanda annorlunda.

Trots att inga resolutioner antagits, summerade Marie Popelin att kongressen varit positiv till "en fri arbetsmarknad och (kvinnors) tillträde till alla professioner". Begränsningar och regleringar hade, enligt henne, gett upphov till två "brännande frågorna för feminismen": de om fattigdom och om prostitution. Lagar som sades vara skyddslagar var

⁵ Kongressen började den 4 augusti, "Congrès Féministe International de 1897 ..." "Programme" 4-sidigt, Mapp, Congrès 1897 -- Bruxelles Dos 36, BMD; Bruxelles Aug 1897: sida utan paginering; Enligt *Dagny* fanns ingen svenska närvarande. Det enda skandinaviska land som sänt en deltagare var Finland. *Dagny* 1897: 230ff (231 citat).

⁶ Vincent 1898: 3; Bruxelles Aug 1897: 4.

egentligen förtryckslagar, stiftade för att ge män fördelar. Ett förslag att tillsätta kvinnoarbetskommittéer vid olika ministerier, till exempel vid utbildningsdepartementet och handels- och industridepartementet för att förbättra för kvinnor på arbetsmarknaden hade fått ett stort gensvar på kongressen.⁷ Popelin, som efteråt redigerade protokollen inför publicering, har uteslutit vissa bidrag, bland annat ett som ville att kvinnan skulle arbeta i hemmet,⁸ i sin önskan att framställa kongressen som enhetlig. Andra inlägg kom inte med för att manuskript saknades.

Kvinnors ekonomiska medborgarskap

Sex sektionmöten sammanträdde under tre förmiddags- och tre eftermiddagspass med rubrikerna: Civila rättigheter, Rätten att fastställa faderskapet, Ekonomiska rättigheter, Kvinnorörelsen, Välgörenhet och Propaganda, d v s "Droits Civils, La Recherche de la Paternité, Droits Économiques, Le Mouvement Féministe, Bienfaisance et Propagande". Under ett halvdagspass om de ekonomiska rättigheterna hölls flera föredrag om arbetarskyddslagar för kvinnor. De flesta var negativa till arbetarskydd överhuvudtaget men det var särslagarna som diskuterades.⁹ Några inlägg var tidstypiska, andra nästan moderna i sin analys, andra återigen gammalmodiga.

Dagordning omfattade "rätten till alla yrken och professioner, arbetets frihet och lika lön".¹⁰ "Arbetets frihet" kunde var en liberal fras

⁷ "... l'opinion générale du Congrès s'est prononcée en faveur de la liberté du travail et de l'accès à toutes les professions:.. les deux question brûlantes du féminisme." Bruxelles Aug 1897 Avant-propos III.

⁸ När föredrag uteslöts utan att några antydningar gjorts om en selektiv redigering i inledning eller dylikt, blir det bara av en slump som forskaren får reda på uteslutningar. I fallet med Brysselkongressen 1897 kan jag konstatera en uteslutning genom att Mme Vincent skrev en separat rapport om kongressen eftersom hon hade fått pengar till resan av staden Paris. Någorlunda säker kan forskaren bara vara på de inlägg som blev publicerade; jag har antagit att de inte blev mycket förvanskade eftersom de skulle läsas också av den som talat. Dessutom hade referat eller in extenso skrivna föredrag ofta lämnats in till sekreteraren av de medverkande. Om en talare vid sin muntliga presentationen höll sig strikt till manus är ytterligare en osäkerhet. I en rapport skriven till "Conseil Municipal de Paris", som tack för ett resebidraget, nämnde Mme Vincent att fransyskan Mme Kergomard, "inspectrice générale des Salles d'asile en France", hade tagit avstånd från allt arbete som avlägsnade kvinnan från hemmet och talat om hur man kunde hjälpa barn och förbättra sociala förhållanden. Vincent 1898: 4.

⁹ Bruxelles Aug 1897; det som bok tryckta protokollet tar "in extenso" upp sju av föredragen och nämner tre andra, Bruxelles Aug 1897: 50ff & 151.

¹⁰ "accès à toutes les professions, liberté du travail et égalité du salaire", Bruxelles Aug 1897: 51

för en ekonomi med så lite statlig reglering som möjligt, och så tolkades det av de flesta talarna på denna kongress. Men andra tolkningar var fullt möjliga i den offentliga debatten och kom till uttryck även här.

De kvinnor, som kallade sig för både militanta¹¹ och feminister, var villiga att ge alla gifta kvinnor ett eget *val*, en laglig rätt och en praktisk möjlighet att lönearbeta, utan att den äkta maken eller förmyndaren kunde hindra det. De krävde alla att kvinnor skulle behandlas lika av lagen och ha rätt till utbildning på mäns villkor. Deras syn på kvinnan som annorlunda, och på den gifta kvinnans uppgifter, resulterade *inte* i att de ville se en särlagstiftning.

Vid denna kongress var nästan alla överens om att lagen borde vara lika för alla vuxna, män som kvinnor. De diskuterande kvinnorna fokuserade mer på sådana arbeten som kunde ge kvinnor ett rikare liv, än på arbeten som utfördes av ekonomiskt nödtvång. Och de ansåg och insåg, att de allra lägst betalda och sämsta arbetena fick kvinnor utföra just för att de var kvinnor och för att män hindrade dem från att skaffa sig bättre möjligheter, utbildningar m m.

Marie Parent, medlem i Ligue belge du Droit des femmes anklagade män för att försöka behålla vissa arbeten för sig själva genom att göra dem omöjliga för kvinnor. Hon önskade att kvinnor skulle få utföra alla slags arbeten. Hon gav sig också in i debatten om kvinnans natur, som den utvecklats främst av socialdarwinister och medicinare. Att en kvinna fått så kallade "manliga förmågor" visade inget annat än att sådana var naturliga även för kvinnor, enligt Parent. En intelligent och energisk kvinna var inte ett monster, vare sig enligt evangeliet eller enligt feminismen utan naturens skapelse. Att definiera det manliga som allvarligt och stabilt, och det kvinnliga som torftigt och inskränkt, var både fel och orättvist.¹²

¹¹ T ex "... nous femmes militantes, disons que..." av Drucker, Bruxelles Aug 1897: 74.

¹² "...des facultés viriles..." (citatet 51), Bruxelles Aug 1897: 50ff.

Individuella arbetsprestationer, inte könet, borde bedömas enligt Parent. Det krävde en arbetsmarknad med tillträde för kvinnor överallt: till fabriksgolvet likaväl som till universitetet och laboratorier. Detta skulle åstadkomma en explosion av kvinnlig verksamhet, som förkvävts av tvång och förtryck. Parallellt med en sådan "frihet till arbete" begärde hon lika lön för lika arbete eftersom kvinnor hade minst lika stora behov som män. Hon polemiserade mot det gängse försvaret för lägre löner som påstod att kvinnor bara arbetade för sig själva. Många lönearbetande kvinnor hade en försörjningsbörda. Skulle inte, frågade Parent upprört, en ensam mor ha rätt att hederligt försörja sig och sitt barn?¹³

Men Marie Parent angrep ändå inte den traditionella familjen. Hon ville värna den genom reformer som inte skulle förstöra familjen i de fall äkta par var lyckliga. Kvinnor hade inte för avsikt att ersätta män utan bara ibland inta en plats sida vid sida med dem och endast när den ekonomiska nödvändigheten eller en stark lust drev dem. De flesta kvinnor skulle föredra att vara mor och hushållerska i sin familj, försäkrade hon. Men nya lagar skulle vara till nytta för änkor med barn och andra olyckligt lottade kvinnor.¹⁴ Trots den familjevänliga vändningen hon lät sitt tal ta mot slutet, hade hon öppnat en diskursiv möjlighet för kvinnor att arbeta om de hade stor lust till det, oavsett civilstånd. Detta var många feministers ståndpunkt och taktik; att öppna för lönearbete där sådant av konventionen inte sågs med blida ögon. Genom att uttala möjligheten blev den inte verklighet med en gång men kunde börja användas som tankeexperiment och undantagsvis praktiseras. Inget kan förverkligas som inte först har tänkts, uttalats eller skrivits.

Marie Parent trodde att de lägre klassernas kvinnor hade svårigheter på grund av sina okänsliga, brutala och oansvariga män. Hennes uppfattning kan ställas mot en mytologisering av motsatt slag

¹³ Bruxelles Aug 1897: 52f.

¹⁴ Bruxelles Aug 1897: 54.

som fanns inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen; Clara Zetkin hade framfört den i Berlin, när hon betonade hur jämställda män och kvinnor var i arbetarklassen medan de stora orättvisorna, som män tillfogade kvinnor, fanns inom borgarklassen.¹⁵ Att kvinnor i andra klasser hade ett sämre förhållande till män än de i den egna, tycks ha varit en gemensam tankefigur.

För Marie Parent hade män i olika klasser olika sätt att hindra kvinnors utveckling. Det fanns dels män som spärrade vägarna till högre utbildning och professioner, dels män som slog och övergav kvinnor så att de måste lönearbeta. Hennes analys av skillnaderna mellan klasserna var förenklade. Men slutsatsen var kanske inte helt ur fas med vad man kunde se som ett viktigt strukturella påpekande trots allt: i den ena klassen vägrades kvinnor att tjäna pengar på eget arbete, i den andra tvingades de till detta. Radikala krav blandades hos Marie Parent med en typisk samtidsstro på kvinnans främsta uppgift som maka och mor. Hon målade upp verklighetens grymhet och mot den satte hon idealbilden av det lyckliga äktenskapet där kvinnan frivilligt väljer att inte lönearbeta och mannen kan försörja henne.

Från Frankrike kom redaktören för *Journal des Femmes* Maria Martin, vars engagemang på 1890-talets parisiska kvinnokongresser varit stort. Hon framförde under rubriken "Arbetets frihet" en socialistiskt påverkad samhällsanalys. "Den feministiska frågan"¹⁶ hade gått framåt från att tidigare förhånats. Kravet på lika rättigheter hade gjort att kvinnor allt oftare fick möjlighet att utbilda sig och ta sig in på förut manliga områden. Utbildningen hade i sin tur resulterat i

feminism, som betydde att för kvinnan blev det nödvändigt att skapa sig en oberoende ställning och vara förberedd på en kamp för livet på samma villkor som män.¹⁷

¹⁵ Hunt 1996: 65.

¹⁶ Föredraget titel var "Liberté du travail" "...la question féministe..." Bruxelles Aug 1897: 56.

¹⁷ "...le féminisme, c'est-à-dire la nécessité pour la femme de se faire une position indépendante et d'être préparée pour la lutte de la vie comme le sont les hommes." Bruxelles Aug 1897: 56.

Maria Martin gav därmed en definition av feminism som satte ekonomiskt oberoende och självständighet främst. Hon ansåg att det var svårt att uppnå eftersom män försökte hindra framstegen legalt och politiskt genom propaganda för "kvinnan i hemmet" en slogan som, enligt Martin, hämtats från anarkisten Proudhon. Män brydde sig inte om att analysera verkligheten utan nöjde sig med att måla upp en poetisk bild av en mor vid sitt barns vaggga. I den icke-idealiserade världen var kvinnor, också de gifta, tvungna att arbeta mer än någonsin.¹⁸

Martin riktade sin kritik direkt mot det franska nattarbetsförbudet. Före införandet av novemberlagen 1892, som förbjöd barn och kvinnor att arbeta på natten, hade kvinnor arbetat på de flesta tryckerier som typografer. De hade tjänat bättre än de "systrar" som var sömmerskor. Efter att lagen trätt i kraft hade dessa kvinnor fått lämna många tryckerier eftersom lagen reglerade inte bara nattarbetet utan även övertiden. För att få dispens för kvällsarbete några timmar måste arbetsgivaren lämna in en ansökan i förväg. Men ett behov av extra arbetsinsatser kommer alltid plötsligt. Resultatet var att många arbetsgivare föredrog att anställa män. Lagen ökade förtrycket av kvinnor:

Sådana konsekvenser fick de lagar som skulle skydda kvinnor. Det var arbetet som skyddades till förmån för män. Skyddet av kvinnor var inget annat än förtryck.¹⁹

Kvinnor var inte barn. De hade rätt till frihet. Skyddslagarna gjorde att kvinnor tvingades till mindre lönsamma arbeten eller fick ta det arbete, som var utan skyddslag: de fick bli prostituerade.²⁰ Maria Martin uppehöll sig i sitt tal mest vid arbetarklassens kvinnor och deras villkor och undvek därmed de motsägelser Marie Parent hamnat i.

¹⁸ "...la femme au foyer...", Bruxelles Aug 1897: 57

¹⁹ "Voilà les résultats des lois pour la 'protection du travail des femmes'. Le travail, en effet, est protégé pour le réserver aux hommes, mais la protection de la femme n'est que de l'oppression." Bruxelles Aug 1897: 58.

²⁰ Bruxelles Aug 1897: 59f.

Marya Chéligas bidrag var ännu mer rakt på sak: kvinnors svårigheter kom av att de var ekonomiskt beroende. Arbetarkvinnor hade det sämre än sina män och sämst av alla hade pigor som passade upp andra. Också hon betonade att inte alla gifta kvinnor försörjdes av sina män. Faktum var att miljontals kvinnor i den så kallade civiliserade världen arbetade under fruktansvärda förhållanden och med detta sitt arbete bidrog de till varje lands välstånd. För att belägga att kvinnor utförde tyngre arbeten än män hänvisade Chéliga till Jules Simons bekanta bok *Arbeterskan, (L'Ouvrière)* som alltså kunde användas på sätt som Simon inte kan ha önskat, till försvar för en förbättring av kvinnors lönearbete och deras arbetsmiljö. (Simon hade önskat att kvinnor förbjöds industriarbete.) På arbetsplatserna var kvinnor rättslösa. "Kvinnan förtrycks där som en slav under förmannens gränslösa makt."²¹

Enligt Marya Chéliga tvingades de flesta arbeterskor in i prostitution. Många begick självmord. De som försökte leva på sitt lönearbete fick slita oerhört. Ekonomisk oberoende var vad de alla strävade efter, utan att kunna uppnå det. Deras manliga arbetskamrater visade ingen solidaritet utan inskränkte "arbetets frihet" för kvinnor för kvinnor som ville bli ekonomiskt oberoende. Män såg kvinnor som inkräktare på arbetsmarknaden.²²

Chéliga avslutade sitt tal offensivt med att tala om en dröm om solidariska handlingar, som skulle komma ur en moralisk altruism. Hon drömde om en omstörtande *men* icke-revolutionär handling, genom vilken feminismen skulle upplösa den plågsamma klasskampen. Hon ville se ett "feministiskt politiskt parti", som skulle få arbeterskorna att förstå att de måste försvara *sina* arbeten, *sina* yrken. Ett avant-garde av feminister skulle förbättra arbeterskornas lott.²³

²¹ Rubriken var "L'indépendance économique de la femme" Dubbelnamnet Chéliga-Loévy har i detta protokoll ersatts med enbart Chéliga. "C'est la que la femme subit en esclave le pouvoir sans limite du maître." (citatet 62) Bruxelles Aug 1897: 60ff.

²² "...la liberté du travail..." Bruxelles Aug 1897: 62f.

²³ " Je pense qu'il est possible de créer un parti féministe, ..." Bruxelles Aug 1897: 63.

Marya Chéligas dröm och analys var delvis oförenliga med varandra. Hon ansåg å enda sidan att "överklassen"²⁴ var ointresserad av arbetarklassens kvinnors villkor. Ändå ville hon att "vi" skulle undsätta "våra olyckliga systrar, som sliter och släpar".²⁵ Hon såg upplysta "feminister" som klasslösa och hoppades att ett samarbete mellan kvinnor från alla klasser skulle göra slut på det förtryck som kvinnor utsattes för av män. Men hon såg samtidigt kvinnor från olika klasser som distinkt olika; den ena gruppen "led" medan den andra "tänkte." Hon såg det klassförtryck socialisterna talade om och hoppades samtidigt på överklasskvinnorna som organisatörer av kvinnor från underklassen. Visionen om ett ledande avant-garde av kvinnor var inte långt från det som höll på att förverkligas av män inom den socialism som började formeras i partier, där män från medelklassen eller överklassen solidariserade sig med arbetarklassen och i många fall blev dess ledare. Tanken på ett avant-garde, en ledande elit, var densamma och säkert inspirerad därifrån. Chéliga hörde ju till de reformistiska socialistiska feministerna i Paris.

Marya Chéliga -- liksom Maria Martin -- använde ordet "syster", vilket inte förekom ofta annars, för att uttrycka relationen mellan kvinnor från olika klasser. Familjemetajoren sträckte sig dock inte så långt som till att alla systrar kunde tänka och organisera lika väl. Men hennes syn på feminismen och arbetarklassens kvinnor var inte enbart en vision om att hjälpa uppifrån; det var inte bara feministerna som skulle rädda sina mindre lyckligt lottade systrar utan den feministiska rörelsen skulle hämta ny styrka genom sitt engagemang för arbetarklasskvinnorna.²⁶ Utan en förankring i breda skaror av arbetande kvinnors villkor skulle feminismen inte ha någon framtid annat än som en exklusiv överklassideologi och Marya Chéliga strävade att komma bort från det sällskapet. I mycket kan hennes tal ses som ett försök att applicera socialismens tankevärld på

²⁴ "...les classes dirigeantes..." Bruxelles Aug 1897: 64.

²⁵ "...malheureuses sœurs de ces bagnes..." Bruxelles Aug 1897: 64.

²⁶ Bruxelles Aug 1897: 64.

kvinnor. Liksom arbetarklassen borde förena sig, borde alla kvinnor förena sig. Som god socialist såg hon sällan motsättningar mellan män och kvinnor inom arbetarklassen utan lade betoningen på hur arbetsgivare och förmän utnyttjade kvinnorna. Men hon såg det sexuella förtrycket likaväl som det ekonomiska och att dessa två hängde ihop.

Pauline Thys tog upp den utbildade kvinnans problem. Lagstiftningen var orättvis. Hon använde ordet "förtryck". Med en slagkraftig och oöversättbar formulering fastslog hon att förtryck ledde till depression och passivitet: "Les êtres opprimés deviennent bien vite des êtres déprimés." Hennes analys av förhållandet mellan kvinnor och män var entydig: män ville att kvinnor skulle förbli underordnade. Män satte gränser för kvinnors val medan de gav sig själva rätt att välja livsuppgifter efter önskingar och fallenhet. Samtidigt framförde hon en syn på kvinnor som lämpade för *andra* uppgifter än män. Kvinnor var annorlunda män men inte på det vis som mäns bekvämlighet och rädsla för konkurrens tvingat dem att bli. Som andra på denna kongress hävdade hon att män bevarade de bästa arbetena för sig själva genom att exkludera kvinnor.²⁷ Hon berörde aldrig direkt särdrag för kvinnor vilket inte heller den följande talaren gjorde.

Mademoiselle L. d'Erviex från Paris talade -- också hon -- om en fri arbetsmarknad för kvinnor med betoning på yrken som krävde utbildning. Som den första på denna kongress tog hon upp sambandet mellan kärlek och emancipation: den som accepterar att försörjas, säljer sig och blir till ett objekt för ägaren. Utan ägaren är objektet ingenting. Det fanns de som ansåg att en man endast älskade i proportion till hur mycket han lade ut på den älskade. Hon hävdade motsatsen och hade räknat ut vilka positiva konsekvenser för kärleken mellan kvinna och man som kvinnors ekonomiska oberoende skulle få. Om både man och kvinna arbetade borde för det första antalet timmar i lönearbete kunna minskas

²⁷ Föredraget "Liberté des professions" var skrivet men inte framfört av Mme Pauline Thys. .Bruxelles Aug 1897: 64ff (citrat 64)

för var och en av dem, för det andra borde produktiviteten öka, och för det tredje borde produkten bli bättre, eftersom den i sig förenade både något kvinnligt och något manligt.²⁸

Mademoiselle L. d'Erviex anslöt sig till den föregående talarens syn på att kvinnans speciella kvinnliga egenskaper skulle kunna överföras till en produkt. Detta var inte något hon problematiserade utan särdragen mellan man och kvinna uppfattades som en given tillgång men den *borde inte hindra kvinnor att lönearbeta med samma uppgifter som män*. Tvärtom hade hon en vision av hur både man och kvinna lönearbetade inom äktenskapet. Hon underströk att kvinnor ville *behandlas* likadant som män. De begärde inget annat än vad män hade; likhet inför lagen och rätten att arbeta. Två krav i form av sloganer var för henne viktiga och omöjliga att skilja från varandra: "rätten till alla arbeten" och "lika lön för lika arbete".²⁹

För Wilhelmina Drucker från Amsterdam hörde rösträtten ihop med rätten till arbete men inte så att kvinnor enkelt skulle erhålla den ena rätten bara hon fick den andra. Hon såg sammanhanget som betydligt mer komplicerat:

Kvinnans fullständiga emancipation beror på två saker: inom politiken på rösträtten och inom det sociala på lönearbete. Dessa två områden som är viktiga för kvinnans frihet har sina motståndare, men det första området har färre motståndare än det senare.³⁰

Drucker uttryckte alltså sin övertygelse om att rösträtt skulle vara lättare att få för kvinnor än rätten till lika arbete. Detta var en ovanlig tanke i en tid då ingen europeisk kvinna hade rösträtt. Drucker underströk att friheten att lönearbete inte alls var accepterat av "massan" lika lite som av män med makt. Hon gjorde en analys av det manliga

²⁸ Under rubriken "La liberté du travail. Accès à toutes les professions. Égalité du salaire." Hon refererade till ett litterärt verk av H Rosny, *Indomptée* (sv Den Otämjda), som beskriver hur den fria kvinnan är den som kan bli älskad med uppriktighet, med en känsla som aldrig förgås. Bruxelles Aug 1897: 68f.

²⁹ "accès à toutes les professions" och "A travail égal, salaire égal" Bruxelles Aug 1897: 69f.

³⁰ "L'affranchissement total de la femme dépend de deux choses: sur le terrain politique, du suffrage des femmes; sur le terrain social, du travail payé. Ces deux points essentiel de la liberté des femmes ont leurs adversaires, mais le premier beaucoup moins que le dernier" Bruxelles Aug 1897: 70.

motståndet mot kvinnors arbete, som fanns inom alla klasser, i vändningar som påminner om analyser som skulle göras igen av den andra vågens kvinnoforskare uttryckte hon sig precis:

Vi måste förstå, att kvinnors rösträtt inte berör mannens ekonomiska intressen. Det gör däremot lönearbetet. Den som har hand om inkomsterna, om pengarna, den har makten; mannen inser detta mer av ren instinkt än förnuftsmässigt. Han inser det tillräckligt väl för att han inte ska önska att kvinnan kommer in på det område han ser som sitt. Och för sin egen personliga del har han fullkomligt rätt. För samtidigt som han själv alltid får betalt för sitt arbete - visserligen mer eller mindre bra men ändå betalt - så har han själv för egen del en arbetskraft, som han inte behöver avlöna. Det ger honom en dubbel förtjänst.³¹

Hennes analys leder tankarna bland annat till den amerikanska ekonomen Heidi Hartmanns klassiska artikel från slutet av 1970-talet, som visade hur män i alla klasser tjänade på att kvinnors arbete förblev segregat och uppdelat i dels ett lågt betalt lönearbete, dels i obetalt arbete i hemmet.³² Vi kan tolka in en strukturell analys i Druckers försök att förklara att männen inte handlar "förnuftsmässigt" (det vill säga det handlar inte om en överlagd konspiration från mäns sida) utan "mer av ren instinkt". Vålligt skulle vi kunna tolka detta som att Drucker ser män som invädda och styrda omedvetet av det samhälles normer, som omgav dem. Alltså "styrdes" män av strukturerna, inte av elakhet eller ond vilja.

Det är anmärkningsvärt att Wilhelmina Drucker framhöll arbetsmarknaden -- särskilt mäns del av den -- som den svåraste för kvinnor att komma in på, i en tid då många kvinnor började anse att politiska rättigheter borde sättas i första rum och att rösträtten sedan

³¹ ". C'est à comprendre; le suffrage de la femme n'atteint pas les intérêts pécuniaires de l'homme; le travail payé, au contraire. Qui tient la bourse, est le maître; l'homme, par instinct plus que par calcul, le comprend assez bien et ne veut pas que la femme entre dans le domaine qu'il s'est réservé. A son point de vue personnel, il a tout à fait raison; parce qu'en même temps qu'il voit payer toujours son travail - plus ou moins bon, c'est vrai - il tient à sa disposition un autre travail, qu'il n'a pas besoin de récompenser. C'est un double profit." Bruxelles Aug 1897: 71.

³² Hartmann 1979, 1981.

nästan av sig själv skulle leda till andra rättigheter och lösa hela kvinnofrågan.

Gamla radikala kvinnoaktivistkvinnor som amerikanskan Elizabeth Cady Stanton hade också vid den här tiden börjat tvivla på att rösträtten skulle vara tillräcklig; hon som tidigare sett den som det centrala, mest radikala kravet. Kanske kan man se denna förändring i vissa kvinnors förståelse av verklighetens möjligheter som en reaktion på vad som hände på arbetsmarknaden, på arbetsplatserna, när kvinnor i ökande mängd kom ut i lönearbete? Det mottagande de där fick var inte välkomnande och innebar en genusarbetsdelning med sämre villkor för kvinnor.

Wilhelmina Drucker hade en historisk förförståelse av kvinnoarbetet bakom sin framtidspessimism. Liksom många kvinnohistoriska verk som publicerats under 1900-talet, betonade hon att *kvinnor alltid arbetat*, inte bara i obetalt utan också i betalt arbete. Dessutom hade de tidigare utfört mer kvalificerat arbete än de tilläts göra i slutet av 1800-talet. Lagstiftningen hade på senare tid vänts mot kvinnors kvalificerade lönearbete. "Jag anser att grunden för kvinnans emancipation är hennes ekonomiska oberoende."³³

Drucker lät dock inte lika radikal som den föregående talaren när hon kom till den gifta kvinnan. För att ge den gifta kvinnan ekonomiskt oberoende, krävde hon hennes rätt till en del av makens inkomst.³⁴ Drucker var alltså på samma sätt som nästan alla som talade om kvinnors rätt till arbete och ekonomiska oberoende dubbel när det gällde de gifta kvinnorna. Underförstått hade den gifta kvinnan, enligt flera talare, ett val mellan att yrkesarbeta och att leva på sin mans inkomster. I det senare fallet borde det enligt Drucker göras klart, att kvinnan hade rätt till en del av mannens inkomst, eftersom hon utförde obetalt arbete i hemmet.

³³ "Je considère que la base de l'affranchissement de la femme est sa liberté économique." Bruxelles Aug 1897: 74; t ex Clark (1919) 1992; Pinchbeck (1930) 1969: Introduction; Kessler-Harris 1981; Roberts 1988.

³⁴ Bruxelles Aug 1897: 70ff.

Tyskan Hanna Bieber-Böhm, ordförande för den tyska föreningen för ungdomens beskyddande, talade om kvinnors tillgång till professioner,³⁵ med slagfärdighet och sinne för absurda bilder. Det var den allmänna meningen, sa hon, att kvinnor inte borde utföra arbete som riskerade deras hälsa eller moral. Ändå var, till Bieber-Böhms låtsade förvåning, inte arbetsmarknaden inrättad enligt detta; man skulle kunna tro att det fanns grava yrkesfaror förknippade med akademiskt arbete och andra inflytelserika och välbetalda professioner! Att vara präst, menade Bieber-Böhm, torde vara utmärkt för hälsotillståndet. Ändå tilläts inte kvinnor inneha ämbetet. Varför skulle läkare, advokater, domare och präster bara vara män, när deras yrkesutövning inte innebar några faror för moralen?

Hanna Bieber-Böhm blev allvarlig när hon påpekade att kvinnor ofta fanns på arbeten som hon bedömde som moraliskt riskabla. De fick vara servitriser, kabaretsångerskor, balleriner och cirkusartister. På sådana arbeten riskerade kvinnorna, "våra systrar", att falla för frestelser som "män ur alla samhällsklasser" utsatte dem för. Hennes förslag var inte att förbjuda dessa moraliskt farliga yrken för kvinnor, utan att på sikt byta ut dem mot sådana yrken som män hade "usurperat" från kvinnor.³⁶ Kvinnor borde vara kockar och sy andra kvinnors kläder:

Bara tanken på att klä av sig inför en man, och att låta sig beröras av en mans händer, både här och där, medan han avprovade klänningar, borde vara en skam för de rika systrar, som hittills har föredragit att låta sådant ske.³⁷

Bieber-Böhm avvek från tidigare talare genom att hon gärna såg statliga regleringar av arbetsmarknaden. Hon ville förbjuda

³⁵ Föredraget hette "L'accès des femmes aux professions" Bruxelles Aug 1897: 76ff; Hanna Bieber-Böhm hade 1889 grundat "Verein Jugendschutz". Se Kortbiografier.

³⁶ "La plupart de nos sœurs, dans ces métiers, succombent au danger perpétuel de la séduction des hommes de toutes les classes." Bruxelles Aug 1897:77

³⁷ "La seule pensée de se déshabiller devant un homme, de se laisser toucher ci et là par des mains d'homme essayant les robes, devrait être une injure pour nos soeurs riches que préfèrent, jusqu'à présent, ces gens-là." Bruxelles Aug 1897: 77.

prostitution och uppfostra det unga släktet till kyskhet och monogami. Könen borde inte heller beblandas i eller genom lönearbetet. Hon ville vända den kvinnliga särarten till kvinnors fördel på arbetsmarknaden. Hon hade en annan syn på kvinnors särart än den många män utvecklade under dessa år, visade stor förståelse för kvinnors lönearbete och ansåg att män monopoliserade de bästa arbetena. Hon kommenterade inte nattarbetsförbudet men var troligen positiv till det.

Paule Mink och Eugénie Potonié-Pierre, franska socialister, hade på denna kongress talat *mot* arbetarskyddslagstiftning för kvinnor men bara så länge som mäns arbeten inte reglerades. De intog alltså den socialistisk-feministiska ståndpunkten om arbetarskydd för *alla*, utan undantag³⁸. De avvek därmed också från kongressens huvudinriktning, som var negativ till all statlig reglering. Det var troligen därför deras inlägg blev knapphändigt återgivna.

Kongressen hade en entydigt jämlikhetsinriktad syn på lönearbetet; kvinnor borde *få* göra detsamma som män gjorde. De flesta tycktes tro att gifta kvinnor skulle välja att stanna i hemmet men menade att de borde ha rätten att välja ett lönearbete. Kanske undvek flertalet att alltför tydligt gå in på de gifta kvinnornas situation därför att den upplevdes som känslig? Genom att i alla situationer begära lika lagstiftning och lika utbildningen skulle frågan på sikt lösas utan att det var nödvändigt att gå in på en framtidsvision om äktenskapets utveckling. Bara en enda kvinna gjorde det, en fransyska. Hon såg båda makarnas lönearbete tillsammans inom det borgerliga äktenskapet, som något önskvärt. Det skulle både förbättra samhället och makars förhållande till varandra.

De särartsanalyser av lämpliga arbeten för kvinnor som presenterades var av ett annat slag än dem män brukade göra. De framhöll att kvinnor inte fick de arbeten de var bäst lämpade för och som

³⁸ M och P-Ps manus hade inte kommit in vid redigeringen av protokollet men ett kort sammandrag finns av deras tal. Bruxelles Aug 1897: 79.

skulle kunna befrämja deras hälsa och moral. Mäns särartsargument visades på kongressen upp som tomma floskler för att utesluta kvinnor från de bästa arbetena av de församlade feministerna.

Relationen till the International Council of Women

I ett tidigt programblad står Miss Wilson som talare för den amerikanska National Council of Women. Vid kongressen fördes inte den internationella föreningens talan av henne utan av fru Anna Simson från Breslau i Tyskland. Hon hade nyligen varit delegat vid ett exekutivmöte inom ICW och framförde vikten av internationell organisering och inbjöd till ICWs nästa kongress, utan att precisera närmare när eller var den skulle hållas.³⁹ Tidigare hade en kongress planerats i London till 1898 men antagligen märkte arrangörerna vid den här tiden att den tidsplanen inte gick att hålla. Den kom att hållas 1899 istället.

Brysselkongress räknade inte in de tidigare International Council of Women's kongresser till sina föregångare. Till dem räknade däremot Popelin *båda* de parisiska kvinnokongresser år 1889 (en rättighetskongress och en välgörenhetsinriktad kongress), de två kongresserna 1892 och 1896 i Paris samt Berlinkongressen 1897.⁴⁰ Det är uppenbart att denna kongress såg sig som deltagare i en annan serie av internationella kvinnokongresser än dem som ICW stod bakom. Termen "feministisk" var viktig för dem och indikerade en mindre grupp kvinnor än "alla" som inbjöds till ICW. Något märkligt kan det tyckas att även välgörenhetskongressen i Paris 1889 räknades till gruppen, men det visar snarast på den frankofona linjen i dessa kongresser, till vilka också den vänsterradikala Berlinkongressen tydligen kunde räknas. Kanske för att den inte hade accepterats av the International Council of Women utan tvärtom arrangerats mot ICWs önskan?

³⁹ "Congrès Féministe International de 1897 ..." "Programme" 4-sidigt, Mapp, Congrès 1897 - Bruxelles Dos 36, BMD; Åtminstone står datum för den kommande kongressen inte angivet i rapporten från Bryssel, Bruxelles Aug 1897: 150.

⁴⁰ Bruxelles Aug 1897: 1f.

Systerskap, arbetets frihet och ekonomiskt medborgarskap

Alla kvinnor på denna kongress tycks ha hyst medlidande med arbetande kvinnor och deras hårda villkor. Några ville se en koalition mellan arbeterskor och de "systrar" som var bättre ställda. Solidaritet mellan kvinnor och sisterskap var något flera talare dels efterlyste dels trodde på. Ordet "syster" användes av flera talare, särskilt när de talade om kvinnor från arbetarklassen.

"Frihet" och "arbetets frihet" var återkommande honnörsord på sessionen om arbete. Det tycktes, på olika platser, nivåer och i skilda frågor, betyda att kvinnor skulle ha samma rättigheter som män på arbetsmarknaden. De socialistiska feministerna Paule Minck och Eugénie Potonié-Pierre från Paris krävde samma arbetarskyddslagar för kvinnor som för män. De flesta tycks inte ha velat ha någon reglering alls av arbetskraftens villkor, enligt gammalliberal ideologi.

"Ekonomiskt oberoende" framfördes gång efter annan som positivt. Ibland kan det vara svårt att förstå hur talaren konkret tänkte sig att detta oberoende skulle förverkligas; skulle det kallas oberoende om en gift kvinna hade rätt till del av mannens inkomst eller borde hon själv tjäna pengar? Medvetenheten om att det inte räckte med ett politiskt medborgarskap utan att det även förutsatte ett ekonomiskt för att hävda kvinnors ställning i samhället, fanns uppenbart hos flera av deltagarna. En feministiskt parti nämndes kuriöst nog, fast kvinnor ännu inte hade rösträtt. En talare var övertygad om att kvinnor ganska snart skulle få rösträtt. Hon var holländska. Däremot var samma talare, Wilhelmina Drucker, övertygad om att lika ställning på arbetsmarknaden och ekonomiskt oberoende skulle vara svårare att uppnå eftersom de direkt skulle rubba mäns ekonomiska makt över kvinnor. Hennes förutsägelsen skulle visa sig bli bekräftad genom hela nittonhundratalet under vilket kvinnor aldrig fick jämlikhet på arbetsmarknaden.

Bonusmaterial till kvinnokongressen i Bryssel 1897 kommer här avskrift av några artiklar som Hilda Sachs (som signaturen H.S.) skrev i *Nya Dagligt Allehanda* 1897. Materialet finns inte inarbetat i ovanstående.

11 augusti 1897

Den internationella qvinnosakskongressen i Brüssel.

(Bref till Nya Dagl. Alleh.)

1. Brüssel i augusti

Man kan nästan kalla Belgiens hufvudstad en kongress-stad par préférence. Det är dock nu första gången som en världskongress i qvinnofrågan hålles där. Denna kongress, som äger rum under regeringens beskydd, öppnades den 4 augusti i Palais des Académies.

I en stor sal som ger intryck av fest och högtidlighet med sina allegoriska målningar kring alla väggar, samlades ombud från skilda länder. Kända namn finnas ganska många: Lina Morgenstern och fru Cauet från Tyskland, Marya Chéliga för "l'Union universelles des femmes", fru Maria Martin, redaktris af *Le droit des femmes* i Paris. Frankrikes två ifrigaste manlige "feminister", Léopold Lacour och Jules Bois, synas där äfven. Lacour har i sin bok *L'humanité integrale* lagt fram grundliga undersökningar af qvinnans ställning och sina skäl för hennes höjande till jämlikhet med mannen. Det är skada, att han icke kommer att tala. Hans vältalighet är full af kraft, skärpa, liflighet och eld. Han är här för att skriva artiklar om kongressen till den spridda litterära Paris-tidningen *Le Journal*.

Jules Bois är äfven en vältalare, känd för föreläsningarna i "la Bodinière". Hans genre är det milda, känsliga, eleganta och utsökta med en lutning åt mysterism. Hans bok *l'Eve nouvelle* är en hymn, nästan som till en madonna, till framtidens qvinna; dess språk gör den till ett arbete af poetisk rang.

Bland deltagarne i kongressen märkes äfven Jules Franc, en belgiska advokat, som grundlagt härvarande qvinnosaksförening. De danska föreningarna i samma syfte representeras af Fredrik Bajer, den

finska föreningen af fröken Maikki Friberg, Sverige och Norge hafva inga ombud. Om en del af främlingarna äro valda i sina länder eller utnämnda af ett slags brüsselsk artighet, är inte alltid lätt att afgöra. I ett fall vet jag åtminstone att det sista är händelsen. Då jag på anmodan att deltaga i kongressen gaf det svar, att jag ämnade bevista den som referent, kom det öfverraskande meddelandet: "Vi hafva utnämnt er till 'secrétaire spéciale' för Sverige".

Det är "La ligue belge du droit des femmes", som anordnat kongressen. De brüsselska damerna mottogo sina gäster på ett utmärkt sätt. I en rymlig och festligt klädd sal var den 3 aug. en helsningssoirée anordnad, där man fick göra nya bekantskaper och helsa på sina gamla från föregående kongresser. Jag öfverraskades af att bland det stora antalet damer finna så många helt unga flickor, af att se så många 17-åringar, som intresserade sig för qvinnosaken. Förklaringen kom snart. Den unga skaran, ett 30-tal smärta gestalter med lockiga hufvuden och kädningar i rosenrött, ljusblått och bländande hvitt, samlar sig kring pianot; en graciös, mörklad dam träder fram och höjer taktpinnen, det är fröken Coclet, som komponerat en kantat "Till rättvisan", och alla de små englahufvudena öppna sina munnar och börja sjunga en sång om mod och kraft och om strid för frihet och jämlikhet. Efter ännu något musik bjudes man på té, kakor och champagne, och man skildes först sent för att följande dag på morgonen samlas till kongressens arbete.

Fröken Marie Popelin, jur. doktor, som står i spetsen för den belgiska qvinnorörelsen, öppnar förhandlingarna hvilka först röra sig om qvinnans rätt att vara medlem af familjeråd och att utöfva förmyndarskap. Det är två tyskor, fru Proelss från Berlin och fru Stritt från Dresden, som egentligen väcka bifall med kraftiga och lifliga anföranden. Men öfver hufvud taget hvilat en viss, alltför djup ordningens ro öfver det hela. Det är icke som under kongressen från föregående år i Paris, där den stora publiken egde tillträde. Här tillstodjes sådant endast för medlemmar, och hela församlingen uppgår knappast till två hundra personer. I likhet med förhållandet på kongressen i Berlin förra året, får man endast diskutera

frågorna, men inga beslut fattas. Det hela påminner nästan om att träda fram och vittna och man saknar de stundom bullrande mötena i Paris, där dock icke så litet arbete blef gjordt och där man lefvde under intrycket af det mest spännande, lifliga intresse, ett intresse, som också hade lof att bryta fram.

Eftermiddagens debatt rörde sig om den punkt i "Code Napoléon", som förbjuder "la recherche de la paternité" en fråga, som i själfva verket icke har något intresse för andra länder än dem, i hvilka denna lag herskar.

Flere förslag göras, hvilka dock alla mer eller mindre hafva bismak af gammal teori, ty frågan är komplicerad och svårlöst. Bland talarne utmärker sig jur. doktor Bridel, professor vid universitetet i Genève, som med värme för saken utvecklar sina åsikter, anför flere författare, som sysslat med densamma, och hemtar från andra länders lagbestämningar rörande denna sak. Särskildt påpekar han Norges, hvilka ju i det närmaste sammanfaller med våra svenska, som beaktansvärda.

En ung kvinnliga jurist, Anita Augspurg, tycks äfven med intressa hafva studerat denna fråga, men anser dock, att nu befintliga lagförslag endast äro lappar på gammalt kläde, ty faderspligter kunna icke påtvingas, utan staten bör i sådana fall gifva barnet och modern den hjälp och handräckning, som äro nödvändiga.

Denna juris doktor är en ganska märklig företeelse. Efter att i sin tidiga ungdom hafva uppträdt på scenen och varit skådespelerska vid en berömda Meiningertruppen, öppnade hon i München tillsammans med en väninna en fotografiateljé, som inom kort blef stadens förnämsta med en stor årlig inkomst. Sedan hon fått sin ekonomiska ställning säker, begynte hon studera juridik i Schweiz och har just i dessa dagar aflagt en glänsande doktorsexamen vid universitetet i Zürich. Onekligen ett sällsynt exemple på kvinnlig mångsidighet och energi!

Torsdagen den 5 augusti var anslagen till utflykter, fredagen och lördagen komma därefter kongressens arbete att fortsättas. H.S.

13 augusti 1897

Den internationella kvinnosakskongressen i Brüssel.

(Bref till Nya Dagl. Alleh.)

2. Brüssel den 7 augusti

Den utflykt, på hvilken kongresskomité bjöd sina medlemmar redan andra dagen, var den mest lyckade och uppfriskande, som kunnat upptäckas.

Man for ett godt stycke utanför staden till den täcka trakt, där Kongoutställningen är förlagd. Under ledning af löjtnanterne Masani och Lemaire, som lämnade utmärkta och intressanta upplysningar, besågs denna enastående exposition: samlingar af föremål och afbildningar från staten i de svartes världsdal och det lefvande Kongo själf: de två, trehundra kongoleser, män, kvinnor och barn, som vistas och röra sig i den lilla by man uppfört åt dem.

Efter en kort promenad genom granskog längs en liten sjö, som påminte om något hörn af Mälaren, kom man så till en restaurant, där frukostborden voro dukade i det fria. Vädret var det härligaste, stämningen glad, och med friska krafter företogs sedan, efter måltid och hvila, färden till den internationella industri- och konstutställningen på en annan sida af staden. Där njöts eftermiddagen efter behag; i expositionssalar eller i skuggiga kaféer.

I går, på torsdagen, kom åter en arbetets dag. Den viktiga frågan om kvinnans rätt till yrken och om lika arbetslön med mannen var före. Ett tjugotal talarinnor och talare uppträdde. Det fordras verkligen, för att man icke skall tröttna, att de förstå fängsla sin publik. Men det göra de också, de flesta. Man märker, hur de arbetat sig in i saken, och det är ej endast med öfvertygelse de uttrycka sig, det är, hvad många vidkomme, med den koncision, med den logiska skärpa, som först kommer efter långt genomtänkande. Men kvinnosaken är ju icke heller ung längre; den har skolade kämpar.

En holländska börjar. Holländskorna äro outtröttliga, grundliga och allvarliga, med något tungt, nästan betryckt öfver sig, och en smak för att gå alltför långt i detaljer. Tyskorna hafva studerat samvetsgrannt; saken är för dem ett arbete, som skall göras, och de göra det med friskt mod – så var det intryck man fick igår. Fransyskorna – för att fortsätta – äro mycket olika hvarandra, från den revolutionära, som icke ser annat än nöden i samhället, till representanten för den kristna kvinnosaksföreningen, som med lugn tillförsikt talar om det godas framsteg. Men alla äro de dock lika. De äro – när de en gång äro feminister – fullständigt radikala, så att säga medfödt öfvertygade om sin oafvisliga rätt till den fullkomligaste samhällliga likhet med männen. Engelskorna – dagen var igår nästan deras – synas hafva en mera förvärfvad öfvertygelse, en mera personligt eröfrad mening. De äro fina, bildade, orubbliga, arbeta tyst och säkert. Man kunde säga, att om fransyskorna tro, att berget skall sprängas en gång eller flyga af sig själf i luften, så hafva engelskorna tänkt sig, att det kunde knackas sönder bit för bit. Och de hafva börjat – och fortsätta.

Fru Drucker – hon är icke gift, men de holländska kvinnosaksdamerna hafva den meningen, att det är onödigt att för kvinnor hafva olika titlar, allt efter om de äro gifta eller icke, och de kalla så helt enkelt alla för fru – fru Drucker talar om att skyddslagar för kvinnans arbete, en viss, kortare arbetstid och dylikt, egentligen icke äro annat än ett skydd för männens yrke. Ty de hindra kvinnorna att blifva antagna i yrket eller hänvisa dem till dettas minst aflönade grenar. Dessutom har man aldrig tänkt på att i ett yrke med ofta snart sagdt obegränsad arbetstid skydda henne: arbetet i hemmet. Om den fattiga husmoderns helsa känner man icke samma ömhet. Talarinnan slutar med att nämna den tilltänkta expositionen i Haag nästa år, där i särskilda afdelningar kommer att visas, hvad kvinnor kunna prestera på industriens olika områden.

En tyska, fru Bieber-Boehm, med ett så stilla, lugnt och fridsamt utseende som blidheten själf, är ganska skarp mot männen. Till

försvar för kvinnans uteslutande från vissa yrken, säger hon, anföres ofta, icke endast att dessa äro för ansvarsfulla, utan också att de äro för ansträngande. Märkvärdigt nog finna vi, att detta är fallet med de flesta yrken, med mera högt uppsatta och med alla väl betalda. Men då det just äro innehafvarne af dess yrken, som i allmänhet bliva gamla, som oftast uppnå en ganska respektabel ålder, så kunna vi icke förmå oss att anse dem så helsofarliga. Hon var icke enig med den föregående talarinnan däri, att alla yrken borde vara fritt tillgängliga för kvinnan. De finnas, som icke böra vara det, nämligen de, som äro farliga för helsa och moral. Dessa hafva männen icke tänkt på att förbjuda oss.

Fru Maria Martin, redaktris för *Le journal des femmes* i Paris, är alldeles emot bestämmelser för inkräktandet i kvinnans arbetstid, då det icke finnes sådana bestämmelser för mannen. Hvad skulle han säga, om han jämställdes med barn? Att några hundra okunniga arbeterskor skrifva under petitioner om detta s. k. skydd, är icke underligt; nog gå de gärna in på att de arbeta för länge. Det är först senare de få se, huru de blifva jagade från verkstad till verkstad, emedan arbetsgifvaren finner inspektionen besvärlig och hellre tager män.

Att längre tala om att kvinnan uteslutande skall egna sig åt hemmet är ju en illusion. I Frankrike finnas ett par millioner ogifta kvinnor, bland dessa den del enkor och en del ogifta mödrar, öfvergifvna av mannen, som ej hade lust att bilda det besjungna hemmet. Och dessa alla måste ju arbeta af det enkla skäl, att de måste äta. Hon slutade med att instämma med fru Drucker, att de bestämmelser, som finnas, skydda icke kvinnan, som måste arbeta, utan skydda yrket för henne.

Bland öfriga talare och talarinnor och bland dem advokaten Louis Franc, som hade ett långt anförande med statistiska beräkningar och de kraftigaste skäl för den för öfrigt tämligen solklara tesen: "För lika arbete, lika lön", märkte man särskilt fru Chéliga-Loewy, som på ett gripande sätt talade om svårigheterna för kvinnorna att finna arbete och huru de under detta sökande äro under männens snart sagdt obegränsade makt, en makt som ofta missbrukas på det hänsynslösaste sätt.

Qvinnofrågan måste vara en fråga för den stora massan; först då är den lifskraftig, då den visat sig vara en sträfvan, som utgått ur hela mensklighetens inre.

I det hela går som en röd tråd genom kongressens arbete den djupaste medkänsla för de fattiga och för hårdt arbetande qvinnorna. Huru denna känsla förenar, märktes då Paule Mink skildrade deras lif. Den hvithåriga, prydligt klädda fru Lina Morgenstern, som arbetat i ett trettiotal år för qvinnofrågan, men strängt bunden till hemmets område - kunde härunder ej afhålla sig från att under rörelse trycka Paule Minks händer, den härjade, fattiga, revolutionära Paule Mink.

Under eftermiddagens förhandlingar gaf fröken Maikki Friberg från Helsingfors, som nyligen promoverats till filosofie doktor i Bern, en öfverblick öfver samskolans utveckling i Finland och betonade särskildt de förutsättningar som äro nödvändiga för att samskolans ska bära frukt: en utmärkt, af män och kvinnor sammansatt lärarekår samt dugliga föreståndarinnor. I denna krets, där samskolan nog har sina vänner, men, hvad egna länder angår, betraktas som en utopi, åhördes denna framställning med stort intresse, i synnerhet då talarinnan till slut påpekade, att den "flirt" som man på flere håll så mycket fruktade, florerade mera bland separatskolornas elever än här, att gossarne lära sig respektera flickornas förmåga, och det väckte munterhet och bifall, då hon som en fördel betonade, att flickorna lära sig icke tro så blindt på den manliga öfverlägsenheten. Hon stödde sig i sin framställning på det arbete om samskolan, som nyligen utgifvits af den på detta område så erfarna fröken Lusina Hagman.

Jag har förut sagt, att de engelska talarinnorna särskildt väckte bifall. I främsta rummet tillföll detta bifall fröken Montefiore, som gaf en ytterst sakrik framställning af arbetet för kvinnans rösträtt i England.

I andra läsningen hade frågan som bekant gått igenom i underhuset den 6 februari detta år. Den tredje läsningen skulle så försiggå den 7 juli. Men motståndarne hade lyckats att upptaga denna dag med betydelselösa diskussioner och läsningen blef uppskjuten. Detta har dock

endast gjort, att arbetet bedrifves ännu kraftigare än någonsin för denna sak, som i England anses som qvinnosakens a och o.

[UW om det behöver påpekas att rösträtten är så viktig i England betyder det att den inte anses som så viktig på kontinenten – kan man tycka]

I nästa bref ska jag tala om kongressens sista séancer, som ega rum idag.

H.S.

14 augusti 1897

Den internationella qvinnosakskongressen i Brüssel.

(Bref till Nya Dagl. Alleh.)

3. Brüssel den 8 augusti (Lördagen)

För den tredje och sista dagen séance var som ämne uppsatt: Qvinnans tillträde till ämbeten inom fattigvården. Berättelser från olika länder framfördes angående organisationen af allmänna och enskilda understödsinrättningar, och vikten af att qvinnor sutte i komitéerna betonades allmänt, då ju undersökningarna om behovet af hjälp ofta gällde för qvinnor och barn.

Fru Lina Morgenstern redogjorde för på hvad sätt Berlins folkkök voro inrättade och omtalade, att i dessa utdelades två millioner matportioner årligen. Hon nämnde äfven hvad som gjorts för att förbättra tjänsteflickornas ställning.

Angående beskyddet af barn lemnade fru Kergomar intressanta redogörelser från Paris. Sedan tio år finnes ett sällskap, som upptager vårdslösa och till för strängt arbete tvingade barn och som för närvarande vårdar 1,500 sådana. Statistiken visar, att i Paris finnas 6,000 barn, som hyras ut till tiggeri mot en summa af 1 franc 50 centimes till 10 franc pr dag. Ett enskildt barnhem beskrefs, där barn upptagas mot villkor att föräldrarna besöka dem två gånger i veckan.

Från England lemnades liknande rapporter. Från Paris redogjordes af fru Martin om skolköken, som lemna gratisfrukostar. Hon

är själf medlem af ett understödsråd i Montmartre. Detta består dock af 43 herrar och endast 2 damer.

Så rörde sig talet om understöd och välgörenhet under förmiddagens alla timmar. Man kan nu en gång för alla på kvinnokongresserna ej låta bli att tala om barn och fattiga, och om nu verkligen kvinnorna glömma att resonera om förvärfvandets af sina rättigheter för att i stället sysselsätta sig med dem, som äro olyckliga, och dem som behöfva skydd, så kan man ju just ej klandra dem därför.

På eftermiddagen behandlades frågan om propagandan.

M:me Chéliga önskade bildandet af ett kvinnosaksparti, ett verkligt politiskt parti, då det ju är politiska rättigheter vi sträfva efter och då vi ju hafva vänner bland dem, som ega sådana och som kunna arbeta på att skaffa oss dem. Inom olika politiska partier finna vi ju kvinnosaksvänner. Detta feministparti borde arbeta i underafdelningar egnade åt det vetenskapliga studiet af saken, åt frågan om kvinnans arbete och åt lagstiftningen. Det borde dessutom anordna föreläsningar om hithörande ämnen, och talarinnan hoppades äfven, att "Le théâtre féministe" som hon grundlagt i Paris, skulle bidra till kvinnosakens framgång, och då denna ju vinner allt flere anhängare, kunna vi nästan säga, att ett feministparti redan finnes till.

Jag tillåter mig här att nämna, att m:me Chéliga just i dessa dagar blifvit utnämnd till professor vid det fria universitetet i Brüssel, för att här tre månader under vintern hålla föredrag om kvinnans sociala och rättsliga ställning i äldre och nyare tid. Hon får således ett fält öppet att själf utföra en del av sitt program.

Med ett ytterst livligt intresse för saken föreslog advokaten Louis Frank en mängd olika sätt att drifva propagandan, bland annat, att som i England vid valen verka för de kandidater, som äro vänligt stämde för saken. Vi kunna tillägga, att detta utfördes i Danmark redan, om vi ej missminna oss, för en sju år sedan, då man vid de flesta valmöten landet rundt hade medlemmar af kvinnosaksföreningar, som utfrågade kandidaterna om deras ställning till frågan.

Hr. Frank ansåg, att de internationella kongresserna icke borde återkomma så ofta. Hvert fjärde, femte år kunde nu vara nog: men i hvarje land borde hållas årliga kongresser. Qvinnotidskrifterna gjorde icke så mycken nytta, då de lästes nästan endast af de förut öfvertygade. Det vore de stora dagliga, mest spridda tidningarna, på hvilka tryck borde öfvas för att få en afdelning öppen – såsom man nu har en för teater, en för politik o. s. v. – för det som rör qvinnofrågan. En permanent internationel byrå borde äfven upprättas, som kunde meddela upplysningar om framstegen och visa kvinnorna, på hvilken nivå de stå, hvad rättigheter angår, på det att de må söka förbättringar.

Kom sen Jules Bois' med ganska mycken spänning motsedda föredrag om "Psykologiska drag hos den latinska och den anglosachsiska kvinnan." Den i Paris mycket berömde föreläsaren började med att säga, att han vare lycklig att få tala vid slutet av kongressen. Han hade låtit det manliga i sin ande tåga för att istället lyssna till de idéer från kvinnornas värld, som nu strömmat emot honom och af hvilka han mottagit så mycket. Han vore latinare till hjärtat och själ – han är sydfransman – och nu, då vår ras håller på att försvagas, måste vi höra råd från andra länder. De upphöjda röster vi måste lyssna till säga oss då: mera vördnad för kvinnan. I Frankrike och Italien veta kvinnorna icke, att de lida; mannen har så tyranniserat dem, att de icke ens kunna lita på sig själfva, de äro en reflex af mannen. I Frankrike, som höjt frihetens fana, har den gifta kvinnan ännu icke rätt till sin egen arbetsförtjenst. Under resor i Italien hade han lärt känna, att de arbetande kvinnorna på Sicilien och några andra trakter äro fullständiga lastdjur. I England kolgrufvor visste han också, huru hårdt hennes arbete vore. Under en flerårig vistelse i England hade han lärt känna engelskorna och förklarade en af orsakerna till den anglosachsiska rasens styrka vara dess kvinnors idealitet. Det högsta i qvinnofrågan är dess moraliska sida. Den latinska kvinnans förtviflan är den kärlekens förnedring, under hvilken vi lida. Hon läser dessa romaner, som handla om äktenskapsbrott, ty hennes uppfostran lemna hennes själ tom och den fylles af dem. Det är mannen, som

förnedrat kärleken, då den icke är föreningen af tvenne viljor, och kärlekens förnedring är rasens förfall. Den engelska qvinnan har insett detta, då hon i den nyaste litteraturen höjt sin röst mot äktenskaplig förening utan kärlek. Det är kärleken som upphöjer varje förening, den är ren i sig själf.

Det är från qvinnor af anglosachsiskt ursprung, som striden utgått mot två af tidens samhällsplågor: dryckenskapen och prostitutionen.

Se på den unge mannen, då han träder ut i lifvet! Hans själ är öppen för det upphöjda, han är färdig till ädla sträfvanden och uppoffringar. Det lif han sedan kommer att föra gör honom egoistisk och hård. Han tror qvinnan vara en underlägsen varelse. Det är dock endast den fria föreningen af två viljor, som är den rena kärleken, denna kärlek, som vi kunna egna vår dyrkan, emedan det är den, som är idealet, den, som kan höja oss.

Sådant ungefär var föredragets innehåll. Skada att de ord jag kort förut hörde den unge föreläsaren yttra i ett litet privat sällskap voro ännu djupare; framförda med den musik i språket, som är hans styrka. Han föredrog icke med samma inspiration, som man känt från hans förra uttalanden. Hans ord väckte dock ett lifligt bifall.

Fröken Popelin yttrade några ord till tack åt främlingarna, som kommit, förhoppningar om idéns triumf i en snar framtid, och kongressen förklarades avslutad.

På aftonen samlades man till en festmiddag, som komitén haft den lyckliga tanken att låta ordna på en restaurant i den stora parken Le bois utanför Brüssel. Det var en hvila att i den vackra qvällen komma från stadens gator. Den hjärtligaste stämning herskade på denna vällyckade fest. H.S.